

УДК 168.3:808.5

**ЛОГІКА І РИТОРИКА
В ДОСЛІДЖЕННЯХ АРГУМЕНТАТИВНОЇ
ПРОБЛЕМАТИКИ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

**LOGIC AND RHETORIC
IN THE ARGUMENTATIVE ISSUES
IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY**

Колотілова Н. А.,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри логіки філософського факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Київ, Україна), e-mail: n_kolotilova@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7450-2981>

Kolotilova N. A.,

*PhD in Philosophy, Associate Professor of Department of Logic, Faculty of Philosophy, National Taras Shevchenko University of Kyiv(Kyiv, Ukraine),
e-mail: n_kolotilova@ukr.net, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0002-7450-2981>*

Розглянуто сучасні розробки аргументативної проблематики в межах аргументаційної семантики, добування аргументів, риторичного підходу до аргументації, теорії переконання. Встановлено, що однією з головних тенденцій розвитку логіки і риторики початку ХХІ ст. є їхня інтеграція в комп’ютерних розробках аргументативної проблематики (штучний інтелект, добування аргументів), що тягне за собою певне поєднання формального та неформального підходів. Зокрема поняття схеми аргументації, яке характерне для неформального підходу, уможливлює врахування аргументативної складової риторичних фігур в алгоритмах щодо добування аргументів з текстів природної мови. А визначення взаємозв’язків між аргументацією та переконанням дозволяє більш широко тлумачити царину самої риторики, що виявляється зокрема в риторичному підході до аргументації, в теорії переконання.

Ключові слова: аргументаційна семантика, добування аргументів, неформальна логіка, риторичний підхід до аргументації, теорія переконання, схема аргументації, риторична фігура.

The paper deals with the contemporary developments of argumentative issues in argumentation-based logics, argument mining, rhetorical approach to argumentation and theory of persuasion. It was established that one of the trend of the development of logic and rhetoric of the beginning of the XXI century is their integration into the computer design of argumentative issues (artificial intelligence, argument mining), which entails a certain combination of formal and informal approaches. In particular, the concept of the argument scheme, which is typical for the informal approach, allows for the consideration of the argumentative component of rhetorical figures in algorithms for argument mining from natural language texts. And the definition of the relationship between argumentation and persuasion allows a broader interpretation of the realm of rhetoric itself, which is manifested in the rhetorical approach to argumentation, in the theory of persuasion.

Keywords: argumentation-based logics, argument mining, informal logic, rhetorical approach to argumentation, theory of persuasion, argument scheme, rhetorical figure.

На початку нового тисячоліття спостерігається бурхливий розвиток наукових досліджень у царині теорії аргументації, логіки, риторики. Ця тематика обговорюється на сторінках впливових журналів з аргументації («Argumentation»), аргументації та обчислення («Argument & Computation»), неформальної логіки («Informal logic»), логік та їхніх застосувань («Journal of Applied Logics – IfCoLoG Journal of Logics and their Applications») тощо, а також на міжнародних конференціях, які проходять у різних країнах світу: з 1979 р. Літня конференція з аргументації (The Alta Conference), з 1986 р. Міжнародна конференція з аргументації, яку проводить Міжнародне співтовариство з

вивчення аргументації (The ISSA Conference on Argumentation), з 1995 р. Конференція з аргументації, яку проводить Спілка з вивчення аргументації з Онтаріо (The OSSA conference), з 2015 р. Європейська конференція з аргументації (The European Conference on Argumentation) тощо. Зрозуміло, що в межах однієї статті навряд чи є можливим охопити всі розробки в зазначеній царині. Тому за мету ставимо огляд сучасного стану логіко-риторичних досліджень аргументативної проблематики. При цьому доцільним є їхній розгляд у межах формального і неформального підходів у сучасному логічному знанні, до складу якого залучаємо також і риторику в сенсі дисципліни логічного циклу.

Протягом тривалого історичного розвитку логіки і риторики провідні науковці цих царин так чи інакше зверталися до аргументативної проблематики. Однак досить активно вона почала розроблятися з виходом у 1958 р. програмних робіт С. Тулміна [14] і Х. Перельмана та Л. Ольбрехтес-Титеки [11], які через критику формальної логіки заклали передумови неформального підходу в дослідженнях аргументативної проблематики. Бельгійські науковці вказали на відмінності між доведенням та аргументацією, які виявляються зокрема в тому, що при сумнівах у демонстрації достатньо вказати шлях отримання певного висловлювання як кінцевого етапу дедукції у межах певної аксіоматичної системи. Тоді як для аргументації важливими є якраз питання щодо первісних елементів, які представники формальної логіки залишають поза увагою [11, р. 13–14].

Сучасні фахівці теорії аргументації Ф. Х. ван Еемерен та інші у фундаментальній праці «Довідник з теорії аргументації» підкреслюють, що для робіт С. Тулміна, Х. Перельмана та Л. Ольбрехтес-Титеки дійсно було характерне знецінення формальних підходів, яке насправді не заважало їхньому подальшому розвитку. Більше того, в теоретичних побудовах, а також в аналізі їх оцінці аргументації досить складно розмежувати власне формальні підходи й ті, що не є такими [5, р. 302]. На їхню думку, сам термін «формальний» передбачає 5 тлумачень. Лише одне з них, що апелює до платонівських форм, не буде характерним для формальних теорій. Для кваліфікації системи як формальної в слабкому варіанті достатньо врахування регулятивного значення терміна «формальний». Більшість ж логічних теорій формальні в усіх чотирьох значеннях (лінгвістичному, регулятивному, апріорному та логічному) [5, р. 303–304].

Інший відомий дослідник Л. Грорке також вказує на досить складні взаємовідносини між формальною та неформальною логікою. Історично остання була запропонована як альтернатива щодо формальної логіки, і це було обумовлене переважно запитами освіти. На його думку, термін «неформальний» фокусує увагу на дослідженнях аргументації, що виражені природною мовою, на противагу формальним мовам. Проте це не означає відсутності зв’язку між формальною та

неформальною логікою, більше того не досягнуто консенсусу щодо того, як «...краще проводити дослідження таких аргументацій, і представники неформальної логіки часто використовують формальні методи аналізу (або змішують формальні й неформальні методи)» [7].

На сьогоднішній день досить вагомою цариною застосування досліджень аргументативної проблематики є розробки проблеми штучного інтелекту. У межах формального підходу в сильному варіанті пошуки науковців на початку ХХІ ст. спрямовані на побудову аргументаційної семантики, яка, на думку В. В. Навроцького [3, с. 128], свідчить про плідність застосування саме формальної логіки до моделювання аргументації. Такі розробки поєднують елементи логічних теорій та інструменти програмування.

Вперше подібне дослідження було здійснене у програмній статті Ф. М. Дунга, де він зокрема зазначав: «Аргументація є основним компонентом людського інтелекту. Здатність аргументувати має важливе значення для людей у розумінні нових проблем, побудові наукових міркувань, ураженні, уточненні, захисту своїх поглядів у повсякденному житті» [4, р. 322]. Серед результатів своєї роботи він вказав на те, що аргументацію можна розглядати як логічне програмування із запереченням як невдачею, а також, що логічне програмування, як і багато формалізмів немонотонної логіки та логіки модифікувальних міркувань у штучному інтелекті, постають як аргументаційні системи. Вони ґрунтуються на тому ж принципі, а відрізняються хіба що структурою аргументів [4, р. 325].

Теорія аргументації Ф. М. Дунга базується на понятті структури (framework) аргументації, що являє собою пару з множини аргументів та бінарного відношення атаки між ними, при цьому аргумент є абстрактним об'єктом, роль якого визначається виключно його відношеннями з іншими аргументами без урахування його внутрішньої структури [4, р. 325–326].

У межах такої загальної тенденції були створені більш вузькі формалізми для аналізу аргументації. Досить вагомою в цьому напрямі є структура *ASPIS⁺*, розроблена Г. Пракенем, яка «... на сьогоднішній день є однією з основних логічних структур аргументації в царині штучного інтелекту (AI)» [12, р. 1]. З іншого боку, інтерес викликає, так би мовити, її прикладний характер, адже сам автор застосовує її для формальної реконструкції дискусій щодо законодавчих ініціатив, тобто демонструє реалізацію штучного інтелекту в царині права. Крім того, в цих дискусіях застосовані практичні міркування, або міркування про дії. Адже аргументація розгортається через демонстрацію позитивних та негативних наслідків рішення про дії. Як пише Г. Пракен, аргументаційні логіки (argumentation-based logics) визначають три кроки: як аргументи можуть бути сконструйовані, як атаковані контраргументами та як захищені від атак [12, р. 2].

Загалом *ASPIS⁺* структура (framework) є саме структурою, а не системою. Вона визначає

аргументи як такі висновки, що вибудовують у вигляді дерев із застосуванням правил суверіх або таких, які можуть бути відмінні, до засновків. Засновки виражені певною формалізованою мовою. Г. Пракен зауважує, що це може бути і мова логіки висловлювань, і мова логіки предикатів першого порядку, і мова деонтичної логіки [12, р. 4]. Аргументаційні системи, що являють собою трійки (логічна мова; дві множини правил, строгих і таких, що можуть бути відмінні; найменування для тих правил, що можуть бути відмінні), разом з базами знань (множин, що складаються з аксіом і звичайних засновок) утворюють аргументаційні теорії, які породжують аргументаційні структури (structured argumentation frameworks) [12, р. 6].

Як пише Г. Пракен, аргументи можуть бути атаковані в трьох напрямках: відносно засновок (підриваюча атака), відносно висновку, що отримують з них (спростовуюча атака), відносно здійснення висновку на якомусь із кроків (відсікаюча атака). Відсікаюча та спростовуюча атаки є можливими в тих випадках, коли застосовували ті правила висновку, що можуть бути відмінні. Загалом важливим є поняття відмінні, коли встановлюється, які саме атаки є успішними в плані відмінні. Г. Пракен вважає, що відсікаючі атаки є успішними відмінами, тоді як спростовучі та підриваючі атаки є успішними тільки, якщо ті аргументи, які атакують, не є сильнішими за ті аргументи, за допомоги яких здійснюють атаки [12, р. 6].

Варто підкреслити певний взаємозв'язок формалізму та природної аргументації в розробках Г. Пракена, який свідчить про інтеграцію формального та неформального підходів в аналізі аргументації. Щоправда, сам автор наводить приклади природної аргументації у галузі права для демонстрації переваг свого формалізму порівняно з іншими в моделюванні аргументативних процесів [12, р. 2].

Стосовно неформальної логіки підкреслимо думку відомих фахівців з «Довідника з теорії аргументації» про те, що цей термін не можна віднести до чітко окресленого напряму досліджень. Йдеться про низку альтернативних до формальної логіки концепцій, які розробляють методи аналізу та оцінки аргументацій, що здійснюються природною мовою в різноманітних контекстах. Тому варто говорити про внесок окремих представників неформальної логіки в розвиток теорії аргументації [5, р. 374].

Одним з важливих понять аналізу аргументації в межах неформального підходу є поняття аргументативної схеми. Б. Гарсен зазначає, що схеми аргументації являють собою найбільш загальні та абстрактні моделі міркувань, які мають нескінчену кількість варіантів підстановки елементів. У цьому пункті вони відповідають схемам логічних міркувань. Однак на відміну від останніх, перенесення прийнятності з засновок на висновок ґрунтуються не лише на формальних характеристиках схеми [6, р. 96]. Разом з тим, на сьогоднішній день теоретичні

уявлення про аргументативні схеми, особливо щодо практичних міркувань, досить активно застосовуються в системах штучного інтелекту та їхніх реалізацій у праві. На це вказують відомі дослідники Ф. Макагно, Д. Волтон і К. Рід [8, р. 2534]. Ще однією новою сферою застосування схем аргументації в комп’ютерних дослідженнях є добування аргументів (*argument mining*). Як пишуть дослідники, виявлення аргументів враховує здобутки в галузі теоретичної лінгвістики і фокусує увагу на розробці алгоритмів і прийомів автоматичного вилучення структури аргументів з тексту природної мови, що є досить складним завданням [8, р. 2539].

У межах такого напряму сучасних досліджень, як добування аргументів (*argument mining*), поняття схем аргументації застосовують до онтологічного моделювання риторичних фігур, оскільки воно дозволяє врахувати їхню аргументативну складову. Зокрема, на думку Е. Мітровіч, К. О’Рейлі, М. Младенович, З. Хандшуха, схеми аргументації виступають певними шаблонами (*patterns*) людських міркувань, які використовуються як для винаходу, так і для оцінки аргументів. З іншого боку, схеми теорії риторичної структури (*Rhetorical Structure Theory*) визначають структурну організацію тексту. Дослідники пишуть: «Відношення в RST стосуються перш за все квазі-логічних і прагматичних відносин та їх загальної ролі в досягненні узгодженості тексту, тоді як фігуративна традиція підкреслює створення парадоксів, породження полярностей і подвійностей в аргументах, та естетичну функцію. Проте ми вважаємо, що це лише розбіжності в теоретичному фокусі й що відношення та фігура є взаємозамінними» [9, р. 269]. Одним із важливих напрямів розвитку комп’ютерної риторики, на їхню думку, є опис комбінованих схем риторичних фігур [9, р. 282], а загалом подальший аналіз риторичних фігур даст змогу краще зрозуміти когнітивні аспекти, що лежать в основі впливу переконуючої комунікації. Хоча в риториці естетичні ефекти складових риторичних фігур були відомі завжди, проте добування аргументу (*argument mining*) робить їхне виявлення та інші досягнення комп’ютеро-текстових обробок більш надійними [9, р. 281].

Сучасне риторичне знання в дослідженнях аргументативної проблематики досить яскраво репрезентоване в так званому риторичному підході до аргументації, який розробляє зокрема К. Тіндейл. Він вважає його найбільш продуктивним порівняно з логічним та діалектичним підходами, оскільки останні фактично випускають те, що характеризує аргументацію саме як спілкування, тобто як відбувається обмін повідомленнями та як це впливає на розуміння [13, р. 6]. Риторичний підхід наполягає на тому, що в процесах аргументації провідну роль відіграє аудиторія. У розгляді комунікативного характеру аргументативного дискурсу відомий дослідник апелює до ідей М. М. Бахтіна, зокрема до поняття адресованості висловлювання. Дійсно, М. М. Бахтін, розробляючи

проблему мовленнєвих жанрів, підкреслював надзвичайно важливу роль слухачів, для яких вибудовується повідомлення: «Ми вже говорили, що ці інші, для яких моя думка вперше стає дійсною думкою (і лише тим самим і для мене самого), не пасивні слухачі, а активні учасники мовленнєвого спілкування. Промовець з самого початку чекає від них відповіді, активного розуміння у відповідь. Все висловлювання вибудовується ніби назустріч цій відповіді. Суттєвою (конститутивною) ознакою висловлювання є його зверненість до когось, його адресованість» [2, с. 466].

К. Тіндейл вважає адресованість аргументу найважливішою його особливістю, сам аргумент постає у спів-авторстві аргументатора й адресата [13, р. 12]. Загалом відомий дослідник пише про те, що логічна, діалектична та риторична перспективи є важливими для теоретичних студій щодо аргументації, можуть розглядатися ізольовано, однак у повній теорії мають бути синтезовані всі три підходи на грунті риторичного [13, р. 7].

Питання про те, чи може саме риторика виступити підґрунтам побудови загальної теорії аргументації, є доволі складним. Особливо якщо зважити на те, що навіть на сучасному етапі її розвитку досить важко говорити про концептуальну єдність цієї царини знання, навіть при розгляді риторики суто в дусі аристотелівської традиції як мистецтва переконання, тобто як дисципліни логічного циклу. В Аристотеля риторика – це «...здатність знаходити можливі способи переконання відносно кожного даного предмету» [1, с. 751]. Насправді переконання охоплює значно більший спектр проблем, ніж ті, які репрезентують власне аргументативну складову комунікативних процесів. Хоча відомі дослідники Ф. Х. ван Єемерен та інші вважають, що загалом теорії риторики так чи інакше завжди стосуються аргументації [5, р. 443]. Вони також відзначають недостатність розробок у наявних теоріях переконання, а головне – відсутність такої загальної теорії. Дослідження переконання проводять у різних царинах та дисциплінах, більшість з яких є експериментальними [5, р. 459].

Стосовно взаємозв’язку переконання та аргументації варто відмітити статтю О’Кіфа, в якій відомий дослідник прагне встановити відношення між ними, яке, на його думку, залежить від визначень цих термінів, хоча й не існує таких загальноприйнятих визначень [10, р. 3]. При спробах визначення аргументації варто враховувати два способи: комунікативні цілі та комунікативні засоби, спрямовані на досягнення цих цілей, які не є єдиними, однак дуже важливими у контексті зв’язку аргументації та переконання [10, р. 4]. Для визначення останнього О’Кіф звертається до традиційного розрізнення типів переконання: «conviction» та «persuasion», в якому проте переплітаються комунікативні цілі й засоби.

«Conviction» розглядається як переконання, що впливає на психічний стан засобами розуму, а «persuasion» впливає на поведінку засобами емоцій. Відомий дослідник вважає, що прив’язка

видів переконання до певних комунікативних цілей і засобів приховує в собі помилку. Точніше, розрізнення комунікативних цілей як вплив на ставлення та поведінку загалом є правильним, помилковим є розрізнення в аналізі засобів досягнення цих цілей [10, р. 12]. Йдеться про те, що для впливу на поведінку не обов'язково задіювати емоції. Разом з тим, емоційні засоби впливу не є по суті необґрунтованими. Як приклад О'Кіф розглядає зокрема апеляцію до страху. Такий компонент повідомлення може примусити адресата думати про те, що наслідки є більш невигідними, ніж він вважав раніше. Тоді це може мотивувати прийняття рекомендованих дій цілком розумним чином. Такі погляди можуть також породжувати емоцію страху, проте лише як побічний продукт процесу впливу, але без страху, що викликає прийняття рекомендацій [10, р. 21]. Тобто загалом правильно розрізняти вплив на ставлення і на поведінку, однак помилково вважати, що формування бажаної поведінки вимагає лише емоційного впливу (можуть бути й інші способи), та протиставляти «раціональні» й «емоційні» засоби впливу [10, р. 22].

Підсумовуючи огляд тенденцій розвитку та взаємодії логіки і риторики в дослідженнях аргументативної проблематики початку ХХІ ст., зазначимо такі аспекти. Насамперед хоча становлення неформального підходу в теорії аргументації в середині минулого століття відбувалось через протиставлення формальний логіці, на сьогоднішній день спостерігаємо, з одного боку, поєднання формального і неформального підходів в аналізі зокрема практичної аргументації, що розгортається шляхом демонстрації позитивних і негативних наслідків рішень про дії, а з іншого – інтеграцію логіки і риторики в комп'ютерних розробках, що здійснюються в межах штучного інтелекту та добування аргументів. При цьому розробка алгоритмів щодо добування аргументів з текстів природної мови передбачає врахування аргументативної складової риторичних фігур через поняття схеми аргументації. Встановлення взаємозв'язків між аргументацією та переконанням дозволяє більш широко тлумачити царину самої риторики, що виявляється зокрема в риторичному підході до аргументації, в теорії переконання.

Список використаних джерел

1. Аристотель, 1998. ‘Риторика’, Перевод с древнегреческого Н. Платоновой, В: Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории, Минск: Литература, с.739–1012. // Aristotel’, 1998. ‘Ritorika (Rhetoric)’, Perevod s drevnegrecheskogo N. Platonovoy, V: Aristotel’. Etika. Politika. Ritorika. Poetika. Kategorii, Minsk: Literatura, s.739–1012.
2. Бахтин, М.М., 1986. ‘Проблема речевых жанров’, В: Бахтин М. М. Литературно-критические статьи, Москва: Художественная литература, с.428–472. // Bakhtin, MM., 1986. ‘Problema rechevykh zhannov (The problem of speech genres)’, V: Bakhtin M. M. Literaturno-kriticheskiye stat’i, Moskva: Khudozhestvennaya literatura, s.428–472.
3. Навроцький, ВВ., 2016. ‘Семантика обґрунтування’, Філософські діалоги, 11–12, с.128–138. // Navrots’kyy, VV., 2016. ‘Semantyka obgruntuvannya (Semantics of justification)’, Filosofs’ki dialohy, 11–12, s.128–138.
4. Dung, PM., 1995. ‘On the acceptability of arguments and its fundamental role in nonmonotonic reasoning, logic programming and n–person games’, Artificial Intelligence, 77 (1995), p.321–357.
5. Eemeren, FH. van, Garssen, B., Krabbe, ECW., Snoeck Henkemans, AF., Verheij, B. and Wagemans, JHM., 2014. ‘Handbook of Argumentation Theory’, Springer Science + Business Media Dordrecht.
6. Garssen, B., 2001. ‘Argument Schemes’, In: F. H. van Eemeren, ed. *Crusial Concepts in Argumentation Theory*, Amsterdam: Amsterdam University Press, p.81–99.
7. Groarke, L., 2017. ‘Informal Logic’, In: Stanford Encyclopedia of Philosophy. [online] Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/logic-informal/> [Accessed 18 January 2019].
8. Macagno, F., Walton, D. and Reed, C., 2017. ‘Argumentation Schemes. History, Classifications, and Computational Applications’, *Journal of Logics and their Applications*, Vol.4, No8, p.2493–2556.
9. Mitrović, J., O'Reilly, C., Mladenović, M. and Handschuh, S., 2017. ‘Ontological representations of rhetorical figures for argument mining’, *Argument & Computation*, 8 (2017), p.267–287.
10. O’Keefe, DJ., 2012. ‘Conviction, Persuasion, and Argumentation: Untangling the Ends and Means of Influence’, *Argumentation*, 26 (2012), p.19–32. [preprint Word document]. [online] Available at: www.dokeefe.net/publicationlist.html [Accessed 23 February 2019].
11. Perelman, Ch. and Olbrechts-Tyteca, L., 1969. ‘The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation’, Translated from French by J. Wilkinson and P. Weaver, Notre Dame: University of Notre Dame Press.
12. Prakken, H. ‘Formalising debates about law-making proposals as practical reasoning’ [online] Available at: <http://www.cs.uu.nl/groups/IS/archive/henry/Krakow15.pdf> [Accessed 22 January 2019].
13. Tindale, ChW., 2004. ‘Rhetorical Argumentation: Principles of Theory and Practice’, SAGE.
14. Toulmin, St., 1958. ‘The Uses of Argument’, Cambridge: Cambridge University Press.

* * *